

УДК 021.84(477)

Віталій Поляков,
завідувач відділу наукового
опрацювання обов'язкових
примірників
Книжкової палати України

Тетяна Устіннікова,
старший науковий співробітник
відділу наукового опрацювання
обов'язкових примірників
Книжкової палати України

Законодавча база системи обов'язкового примірника документів України: історія та сучасність*

У 1949 році з Книжкової палати УРСР знято функцію централізованого розподілу безоплатних примірників. Це положення закріпила Постанова Ради Міністрів УРСР від 20 травня 1949 року "Про забезпечення Книжкової палати УРСР обов'язковим безоплатним примірником видань та комплектування найважливіших бібліотек і книгосховищ УРСР обов'язковим платним примірником друкованих творів" [7]. Поліграфічні підприємства доставляли в Книжкову палату один ОП друкованих видань незалежно від тиражу; видавництва УРСР — один ОП, що виготовлявся ними за межами УРСР.

Додаток № 1 до постанови "Список бібліотек, які одержують повний обов'язковий платний примірник літератури, що видається видавництвами УРСР" [7] та Додаток № 2 "Список бібліотек, які одержують за профілем комплектування обов'язковий платний примірник літератури, що видається видавництвами УРСР" [7] встановлювали бібліотеки-депозитарії.

На виконання Постанови Ради Міністрів Союзу РСР від 29 травня 1959 року за № 572 Рада Міністрів УРСР 22 серпня 1959 року ухвалила Постанову "Про порядок розсилки контрольних і обов'язкових примірників друкованих видань" [12], що була спрямована на впорядкування розсилання поліграфічними підприємствами та видавництвами безоплатних контрольних і платних ОП, зменшення кількості депозитаріїв та обов'язкових примірників видань для економії державних коштів.

Урядові документи, ухвалені у 60-х роках минулого століття, коригували кількість депозитаріїв-бібліотек і, відповідно, кількість безоплатних контрольних примірників видань. Постановою Ради Міністрів УРСР від 6 липня 1961 року "Про надсилку контрольних примірників друкованих видань Державній бібліотеці УРСР і обласним бібліотекам" [9] надано право на отримання одного безоплатного ОП усіх видань, що випускаються в республіці, Державній республіканській бібліотеці ім. КПРС та одного примірника всіх видань, що випускаються обласними видавництвами та організаціями, обласним бібліотекам.

Розпорядженням Голови Ради Міністрів УРСР від 29 грудня 1965 року "Про надання Центральної науковій бібліотеці Академії наук контрольних примірників друкова-

них видань" [8] відновлено право на отримання двох безоплатних ОП від депозиторів України Центральною науковою бібліотекою АН УРСР. За Розпорядженням Ради Міністрів УРСР від 10 червня 1966 року "Про включення Державної республіканської науково-технічної бібліотеки Держплану УРСР до списку установ і організацій, яким надаються безоплатні обов'язкові примірники" [3] видавництва УРСР доставляли у бібліотеку один профільний безоплатний контрольний примірник усіх видань.

Період функціонування системи ОП України у загальносоюзному процесі завершився Постановою Ради Міністрів Української РСР від 1 грудня 1987 року № 388 "Про дальше вдосконалення порядку розсилки контрольних і обов'язкових примірників творів друку" [5]. Додатком № 1 до Постанови "Список міністерств, відомств, установ і організацій, яким надсилаються безоплатно контрольні примірники нетаємних творів друку" [5] визначалися депозитарії ОП та видовий і кількісний склад документів депонування. Платний примірник поліграфічні підприємства доставляли Центральному колектору наукових бібліотек Державного комітету СРСР у справах видавництв, поліграфії і книжкової торгівлі з першої партії творів друку.

Вперше у постанові порушено питання щодо архівного зберігання ОП. Для забезпечення довготривалого збереження ОП, примірники, що доставлялися у Всесоюзну книжкову палату, поліграфічним підприємствам потрібно було виготовляти в покращеному поліграфічному виконанні. Ця проблема не знайшла подальшого розвитку в законодавчих актах системи ОП. Нововведенням було і здійснення контролю за ефективністю використання безоплатних ОП творів друку, що доручалося Міністерству культури УРСР і Державному комітету УРСР у справах видавництв, поліграфії та книжної торгівлі.

У серпні 1991 року, з проголошенням незалежності України, відбулися зміни і в соціально-економічному житті країни, що наклало відбиток і на книговидавничу сферу: зросла кількість недержавних видавничих організацій, з'явилася можливість друкувати видання за кордоном та коштом автора, втратили пріоритет у книговиданні державні видавництва. Постанова Ради Міністрів Української РСР від 1 грудня 1987 року № 388 "Про дальше вдосконалення по-

* Закінчення. Початок див.: Вісник Книжкової палати. — № 1. — С. 6—9.

рядку розсилки контрольних і обов'язкових примірників творів друку" [5] вже не відповідала процесам, що відбувалися у книговидавничій сфері незалежної України. Тому законодавча база системи ОП вимагала коригування відповідно до реалій часу.

6 липня 1992 року прийнято Постанову Кабінету Міністрів України "Про впорядкування розсилки контрольних примірників творів друку" [4], яка визначала депозиторів та строки розсилання безоплатних контрольних примірників видань. Окреслено коло видань, що не підлягали розсиланню як ОП. Контроль за доставлянням обов'язкових примірників покладено на Державний комітет України по пресі і Головне управління по охороні державних таємниць у пресі та інших засобах масової інформації при Кабінеті Міністрів України та їхні органи на місцях.

Стаття 33 Закону України від 16 листопада 1992 року "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" [6] встановлювала строки доставляння безоплатних контрольних примірників періодичних і продовжуваних видань та одержувачів цих примірників.

Закон України від 27 січня 1995 року "Про бібліотеки і бібліотечну справу" [1] обумовлював право національної бібліотеки України не тільки на обов'язковий безоплатний примірник усіх друкованих видань, а й на інші носії інформації, що виходять в Україні, національним спеціалізованим бібліотекам — на відповідний спеціалізований обов'язковий примірник.

Законом України від 5 червня 1997 року "Про видавничу справу" [2] контроль за своєчасним доставлянням виготовлювачем обов'язкового примірника покладається на видавця, підтверджується право Книжкової палати України на отримання обов'язкових примірників усіх видань, що випускаються в країні.

З проголошенням незалежності України спеціального закону, що формував би політику держави в галузі обов'язкового примірника документів, прийнято не було, що призвело до появи лаку в фондах установ-депозитаріїв. І тільки у 1999 році прийнято Закон України "Про обов'язковий примірник документів" [10], де на державному рівні визначалися види документів правочинного депонування, установи-депозитарії та установи-депозитори, а також правила депонування, що передбачають кількість ОП, строки їхнього передавання та умови оплати поштових витрат.

Порядок доставляння документів і перелік одержувачів ОП встановлюється Постановою Кабінету Міністрів України від 10 травня 2002 року № 608 "Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів" [11]. Відповідні зміни і доповнення вносилися постановами Кабінету Міністрів України від 27 червня 2003 року № 98, від 17 вересня 2003 року № 1479, від 24 березня 2004 року № 387, від 30 листопада 2005 року № 1128, від 9 квітня 2008 року № 341, від 8 грудня 2009 року № 1321.

Як бачимо, майже щороку з'являлися зміни, що стосувалися, головним чином, переліку одержувачів обов'язкового безоплатного примірника видань України. Усі видання всіма мовами, що вийшли в Україні, у тому числі малотиражні (до 100 примірників), отримують три організації: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського — у двох примірниках; Національна парламентська бібліотека України і Книжкова палата України — в одному примірнику. Інші організації отримують неповний комплект ОП.

Неодноразово зміни вносилися і до згаданого Закону України від 9 квітня 1999 року "Про обов'язковий примір-

ник документів" [10]. Проте вже сьогодні Закон не відповідає новим вимогам ринкової економіки, інформаційних технологій та видавничої сфери. Це стосується, в першу чергу, оперативності надходження документів до установ-депозитаріїв і контролю за своєчасним та повним доставлянням ОП.

Аналізуючи стан надходження обов'язкового примірника за кількісними параметрами, треба відзначити його як вкрай незадовільний. Тому формування фондів у Державному архіві друку Книжкової палати України і національних книгозбірень викликає занепокоєння. У найбільшій національній бібліотеці України не надходить у складі ОП значна частина вітчизняних книг (до 30%) і періодики (близько 40%). Тим часом, пропуски навіть у розмірі 2—3% розцінюються ЮНЕСКО як втрата культурної національної спадщини.

Важливо враховувати, що у комплектуванні фондів національних бібліотек саме ОП становить сьогодні від 90 до 95% загального обсягу вітчизняних надходжень, а частка закупівлі видань мізерна через відсутність коштів для цього. Якщо 80% надходження друкованих видань могло б вважатися успішним показником у більшості країн Заходу, оскільки вони мають можливість купити відсутні видання, то в Україні, де у бібліотек немає коштів для цього, це неприпустимо, оскільки окремі видання не потрапляють до їхніх фондів, а отже, вони практично втрачені для суспільства.

Серед основних причин неповноти надсилань обов'язкового примірника до Книжкової палати України й інших установ, що мають його одержувати, варто назвати порушення виробниками (інколи через незнання керівниками недержавних видавничих організацій, які виникли нещодавно) Закону України "Про обов'язковий примірник документів" [10] та інших нормативно-правових актів України з цього питання. У законі не виписано дієвого механізму контролю за доставлянням обов'язкових примірників видань.

Вирішення проблеми обов'язкового примірника в ринкових умовах вимагає спільних зусиль Книжкової палати України та національних бібліотек у справі широкої пропаганди важливості збирання і зберігання обов'язкового примірника документів, інформування видавництва і видавничих організацій щодо основних положень Закону України "Про обов'язковий примірник документів" [10]. Необхідно роз'яснювати їм, що їхня діяльність оцінюється суспільством не тільки з юридичних, а й з етичних позицій, таких, як висока громадянськість, вплив на розвиток і освіту своєї Вітчизни, протистояння зuboжінню духовних потреб читачів, відповідальність за духовне життя майбутніх поколінь.

Отже, головною проблемою для одержувачів обов'язкового примірника документів сьогодні є повнота надходження ОП, що потребує взаємодії, контролю і застосування санкцій до порушників Закону. Відомо, що більшість країн уводять жорсткі санкції щодо порушників законів про ОП. Практикуються вилучення тиражу, накладення штрафів. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки передбачено, що за кожен ненаданий примірник такий штраф становить не менше 250 дол., а при повторному порушенні він досягає 2500 дол., у Канаді — 25 тис. канадських доларів, у Франції — 500 тис. франків, крім того, тут застосовуються не тільки штрафи, а й попередження про припинення друкування видання і його розповсюдження. У Російській Федерації пропонується ввести штрафні санкції від 10 до 30 мінімальних розмірів оплати праці, що становить від 1400 до 4200 дол. США. У чинному Законі України "Про обов'язковий примірник документів" [10] та в Кодексі України про адміністративні правопорушення не передбачено достатньо серйозних важелів впливу на виробників документів за недоставлені до депозитаріїв ОП.

В усьому світі видавці прагнуть передавати зразки своєї продукції в депозитарні центри, редакції газет, журналів, радіо і телебачення, не тому, що бояться покарання, а роблять це переважно з інформаційно-рекламною метою для просування своєї продукції в умовах вільного ринку. Передавання обов'язкового примірника, наприклад, у Книжкову палату України дає змогу розмістити повну та оперативну бібліографічну інформацію про видання в державних бібліографічних покажчиках, що розповсюджуються традиційними та електронними каналами по всьому світу. Поява обов'язкового примірника продукції провінційного видавця або автора, який випустив книгу власним коштом, на полицях найбільших бібліотек України стає, по суті, безоплатною рекламою для цього автора або видавця, в якого немає іншої можливості вийти на загальнонаціональний книжковий ринок.

Для видавців, які піклуються про розвиток вітчизняної науки та культури і своєчасно надсилають відповідно до закону свої книги в Книжкову палату України й національні бібліотеки країни, у Законі "Про обов'язковий примірник документів" [10] передбачено ряд пільг: безоплатна публікація бібліографічної інформації про продукцію, що випускається ними, у виданнях державної бібліографії; занесення бібліографічної інформації в автоматизовані банки даних; безоплатне надання за запитами видавців фактографічних даних, що стосуються їхньої продукції.

Перехід країни до ринкової економіки, ліквідація цензури, що почалася в цей період, розширення видавничого сектору і виникнення нових видів документів поставили систему ОП у скрутне становище, оскільки помітно знизилася повнота його отримання Книжковою палатою України, національними бібліотеками й іншими установами — одержувачами ОП. Тому-то, як свідчить практика, закон потребує модернізації. У цілому він повинен забезпечити скорочення кількості безоплатних ОП, що доставляються в депозитарії. Вимагає уточнення перелік одержувачів ОП, а також класифікація документів, що підпадатимуть під дію нового закону: сюди доцільно включити комбіновані документи, що містять аналогічну інформацію, зафіксовану на різних носіях.

Варто зупинитися на проблемі кількості ОП. Для багатьох видавців безоплатне передавання зафіксованих законом максимальних 13 примірників видань є важким тягарем, особливо у випадку малотиражних і дорогих видань. На наш погляд, зменшення кількості обов'язкового примірника документів (максимально 5 примірників) має стати гарантованим способом забезпечення повноти комплектування усіма виданнями, що вийшли в Україні, фондів Державного архіву друку Книжкової палати України, Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України, Держкомтелерадіо України як спеціального уповноваженого органу виконавчої влади з питань реалізації державної політики в інформаційній та видавничій сферах, на який покладено функцію ведення Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції, а також забезпечити комплектування регіональними документами фондів обласних бібліотек. Усі видання для сліпих та слабозрячих, виготовлені шрифтом Брайля, збільшеним шрифтом, способом теплографіки, варто надавати Центральній бібліотеці ім. М. Островського Українського товариства сліпих. Одержувачами обов'язкового примірника візуальної, аудіовізуальної продукції України будуть Національний центр ім. О. Довженка Мінкультури України і Центральний державний кінофотофоноархів, аудіопродукції — Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Національна парламентська бібліотека України, Центральна бібліотека ім. М. Островського Українського товариства сліпих.

Варто зазначити, що поняття "платний примірник" за-

лишилося від радянської системи книгопостачання бібліотек. Розвиток видавничої справи в умовах ринкової економіки ставить під сумнів комплектування бібліотек "обов'язковим платним примірником документів" і взагалі, існування такого поняття. Тому потрібно вилучити із тексту Закону поняття "платний" і "безоплатний", увести поняття "обов'язковий примірник документів", з визначенням, що він є безоплатним.

Було б доцільно надати Державному комітету телебачення і радіомовлення України на законодавчому рівні право здійснювати контроль за доставлянням обов'язкового примірника документів, виконанням нормативних документів.

Невирішеними залишаються такі проблеми:

- повнота комплектування обов'язкового примірника документів, доставляння яких практично ніким не контролюється;
- склад одержувачів обов'язкового примірника;
- правове визначення окремих понять.

Вважаємо за необхідне:

1. Внести зміни в чинний Закон України "Про обов'язковий примірник документів":

- щодо складу одержувачів обов'язкового примірника;
- визначити державний орган, який забезпечуватиме контроль за доставлянням і повнотою обов'язкового примірника всіх видів документів.

2. Розробити проект Закону України "Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення", у якому передбачити за порушення порядку та строку доставляння обов'язкового примірника документів накладання штрафу від ста до двохсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

3. Розробити загальнодержавну систему обміну бібліографічними даними між Державною науковою установою "Книжкова палата України імені Івана Федорова" і національними та обласними бібліотеками — одержувачами ОП для контролю за його повнотою.

4. Провести наукове розроблення проблеми електронних документів (визначення, типологія, критерії відбору до системи ОП).

Не вирішено у системі обов'язкового примірника України і в міжнародному масштабі й проблему охоплення ОП електронних документів, що надаються в режимі віддаленого доступу. Справа в тому, що мережні публікації спричиняють набагато більше труднощів, ніж документи на "твердих" носіях, коли організовується їхній бібліографічний опис, зберігання і особливо — надання користувачам, оскільки в кожній із цих операцій виникають суперечності щодо авторського права і суміжних прав.

У доповненні до Закону України "Про обов'язковий примірник документів" варто передбачити: зміни до декларації мети обов'язкового примірника; гарантії, що обов'язковий примірник відповідатиме досягненню визначених цілей; уточнення самого поняття "обов'язковий примірник"; поповнення переліку обов'язкового примірника існуючими видами документів, а також доповнення іншими різновидами, які можуть одержати розвиток у майбутньому; заходи, що гарантують виконання чинного законодавства.

Список використаної літератури

1. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України № 32/95-ВР від 27 січ. 1995 р. // Україна: інформація і свобода слова : зб. законодав. актів, нормат. док. та ст. фахівців / упоряд. А. М. Задворний. — К., 1997. — С. 231—244.
2. Про видавничу справу : Закон України : за станом на 20 берез. 2004 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парлам. вид-во, 2004. — 17, [3] с. — (Серія "Закони України").

3. *Про включення* Державної республіканської науково-технічної бібліотеки Держплану УРСР до списку установ і організацій, яким надаються безплатні обов'язкові примірники : Розпорядження Ради Міністрів УРСР від 10 черв. 1966 р. № 668-р // Зібрання постанов і розпоряджень Уряду УРСР. — 1966. — № 6. — Ст. 70.
4. *Про впорядкування* розсилки контрольних примірників творів друку : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 лип. 1992 р. № 376. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. — Назва з екрана.
5. *Про дальше* вдосконалення порядку розсилки контрольних і обов'язкових примірників творів друку : Постанова Ради Міністрів УРСР від 1 груд. 1987 р. № 388 // Державний комітет Української РСР у справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі. — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/1_doc2. — Назва з екрана.
6. *Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні* : Закон України № 2782-ХІІ від 16 листоп. 1992 р. // Україна: інформація і свобода слова : зб. законодав. актів, нормат. док. та ст. фахівців / упоряд. А. М. Задворний. — К., 1997. — С. 92—110.
7. *Про забезпечення* Книжкової палати УРСР обов'язковим безплатним примірником видань та комплектування найважливіших бібліотек і книгосховищ УРСР обов'язковим платним примірником друкованих творів : Постанова Ради Міністрів УРСР від 20 трав. 1949 р. № 1228 // Збірник постанов та розпоряджень Уряду УРСР. — 1949. — № 10. — Ст. 35.
8. *Про надання* Центральній науковій бібліотеці Академії наук контрольних примірників друкованих видань : Розпорядження Голови Ради Міністрів УРСР від 29 груд. 1965 р. № 1742-р // Зібрання постанов та розпоряджень Уряду УРСР. — 1965. — № 12. — Ст. 171.
9. *Про надсилку* контрольних примірників друкованих видань Державній бібліотеці УРСР і обласним бібліотекам : Постанова Ради Міністрів УРСР від 6 лип. 1961 р. № 965 // Зібрання постанов та розпоряджень Уряду УРСР. — 1961. — № 7. — Ст. 89.
10. *Про обов'язковий* примірник документів : Закон України від 9 квіт. 1999 р. № 595-XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 22/23. — Ст. 199.
11. *Про порядок* доставляння обов'язкових примірників документів : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 трав. 2002 р. № 608. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. — Назва з екрана.
12. *Про порядок* розсилки контрольних і обов'язкових примірників друкованих видань : Постанова Ради Міністрів УРСР від 22 серп. 1959 р. № 1295 // Збірник постанов та розпоряджень Уряду УРСР. — 1959. — № 8. — Ст. 107.
13. *Чепуренко Я. О.* Державне забезпечення системи обов'язкового примірника творів друку України: етапи розвитку / Я. О. Чепуренко ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К. : [б. в.], 1998. — 71 с.

Надійшла в редакцію 6 грудня 2010 року